

УДК 001:631(092)

І.В. БАЛЯН , кандидат історичних наук, Закарпатська державна сільськогосподарська дослідна станція НААН

О. М. МИКУЛІН, завідувача лабораторією, Закарпатська державна сільськогосподарська дослідна станція НААН

Л.Ц. ЖУКОВСЬКА, старший науковий співробітник, Закарпатська державна сільськогосподарська дослідна станція НААН

ДІЯЛЬНІСТЬ М. М. КУЛЕШОВА У СИСТЕМІ ВСЕСОЮЗНОГО ІНСТИТУТУ РОСЛИННИЦТВА³

Відомий вітчизняний учений-рослиник Микола Миколайович Кулешов (1890–1968) збагатив науку в питаннях систематики, екології, біології, агротехніки кукурудзи. Він вивчав формування і розвиток насіння, розробляв методи і принципи оцінки та поліпшення посівних якостей насіння зернових культур, особливо ярої та озимої пшениці. Брав участь в організації мережі державної контрольно-насінневої служби СРСР.

Рослиництво, Всесоюзний інститут рослинництва, Українська дослідна станція-відділення ВІР, М.М. Кулешов.

Постановка проблеми. Наукова діяльність Кулешова Миколи Миколайовича присвячена проблемам систематики, екології, біології, агротехніки кукурудзи. Він вивчав формування і розвиток насіння, розробляв методи і принципи оцінки та поліпшення посівних якостей насіння зернових культур, особливо ярої та озимої пшениці. Визначна плідна діяльність стала можливою значною мірою завдячуючи роботі у Всесоюзному інституті рослинництва (ВІР) та в українській його філії упродовж 1925–1933 рр. Реалізація наукових проектів Всесоюзного інституту прикладної ботаніки і нових культур здійснювалась у масштабах всієї країни, у тому числі й в Україні. Під егідою установи створювалися в різних республіках, краях, областях відділення, станції та опорні пункти, на яких вперше розпочалося поглиблене вивчення значної кількості сортів сільськогосподарських культур.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає у здійсненні комплексного аналізу науково-організаційної діяльності академіка М. М. Кулешова у Всесоюзному інституті рослинництва та його української філії, відтворенні й осмисленні його внеску в розвиток насінництва в Україні.

Результати дослідження. Діяльність ученого у Всесоюзному інституті рослинництва та його української філії відзначена співробітництвом із видатним ученим М. І. Вавиловим та іншими визначними науковцями у галузі рослинництва. Активно співпрацюючи із Всесоюзним інститутом прикладної ботаніки і нових культур, М. М. Кулешов провів географічні дослідження і спостереження, здійснив оцінку та облік культурної флори світу. Посів, догляд за рослинами, спостереження, оцінка та облік проводилися за єдиною методикою, а пробні снопи направлялися до Ленінграда для детальних досліджень. Фактично вперше у світовій біологічній науці було започатковано вивчення зміни ознак та властивостей рослин залежно від умов навколишнього середовища. Доведено, що цей період творчого життя М. М. Кулешова арактеризується науковим зростанням, розширенням досліджень із поглибленим вивченням вітчизняних сільськогосподарських культур порівняно з закордонними рослинами, застосуванням кращого зарубіжного досвіду в науковій діяльності, а також виробленні основних засад ведення контрольно-насінневої справи в Україні.

З 1923 р. по серпень 1940 р. Вавилов особисто відвідав майже всі дослідні станції і наукові установи України, з переважною більшістю українських селекціонерів та генетиків був знайомий.

На початку 1926 р. у результаті особистого зацікавлення, сприяння та клопотання М. І. Вавилова Наркомзем України дав згоду на організацію Української дослідної станції-відділення Всесоюзного інституту прикладної ботаніки і нових культур. Господарство мало гарну польову землю, низинний город, великий сад, ділянки лісу та луки. Це дало можливість уже з весни того ж року розгорнути там достатньо широку роботу з вивчення різних культур. Станція здійснювала інтродукцію та дослідження світових колекцій зернових, кормових, овочевих і технічних рослин у межах України. На її адресу почали надходити зразки насіння, саджанці плодкових та лісових порід. Українська база представляла, досить багато зручностей для дослідження численної низки рослин. Деякі співробітники ВІРу направлялися на літній сезон для наукових пошуків на цю станцію. В установі досліджувались зернові, овочеві культури, олійний льон. Було покладено початок вивченню світового різноманіття люцерни (Бордаков Л. П.). Саме це відділення було у системі Інституту головним із вивчення колекції кукурудзи (другим, додатковим пунктом була Отрада-Кубанська, нині Кубанська дослідна станція ВІР). Цікавою й оригінальною була методика, яку застосовували під керівництвом М. Кулешова в українському відділенні ВІРу. За свідченням останнього: «За прийнятою методикою паралельно з висівом світових колекцій різних культур висівалися зразки цих же культур українського походження. Це давало змогу співставити інтродукований матеріал з місцевими формами, пристосованими до даних ґрунтово-кліматичних умов» [12, с. 76].

Кулешов згадував про те, що в середині літа поля та інші угіддя станції ставали подібними до найцікавішої книги, зі сторінок якої

розгорталася дивовижна повість про велику працю багатьох поколінь землеробів. Саме вони створили таке розмаїття форм і типів рослин, пристосованих до величезної різноманітності умов вирощування, в яких землероби виконують, за висловом К. А. Тимірязєва [13], свою космічну роль. особисто і разом з ними здійснював величезні за обсягом дослідження [2].

Увесь цей час ріс та розвивався Всесоюзний інститут прикладної ботаніки і нових культур. Фактично вперше у світовій біологічній науці було поставлено вивчення зміни ознак та властивостей рослин залежно від зміни умов оточуючого середовища, а також інститут був єдиною науковою установою у світі, де так усесторонньо, на основі передових наукових методів пізнавалася культурна флора земної кулі.

Хоча діяльність ВІРу, починаючи із середини 30-х рр. ХХ ст. , все більше обмежувалась (в більшості з політичних причин), у тому числі в Україні, але усі дослідні установи у все більших масштабах використовували у своїй роботі напрацювання ВІРу, особливо світові колекції генофонду рослин.

Про плідний доробок досліджуваного періоду діяльності М.М. Кулешова в когорті співробітників координованої ВІРом мережі установ свідчать його наукові праці. 59 публікацій (з яких – 5 книг, 54 статті), а також 19 рефератів та рецензій на вітчизняні та зарубіжні роботи.

Результати виконаних досліджень вченого розподіляються за такими тематичними блоками: аналіз насінневої справи за кордоном; культурна флора та сортовий склад полів УРСР і СРСР; світова колекція форм кукурудзи, сорго, культура зернових; екологія, систематика, агротехніка кукурудзи. Він відтворив екологічні типи рослин, які увійшли до складу відомих світових рослинних колекцій ВІРу, виділив і описав цінні форми закавказького еспарцету, а також пропагував селекційний метод виведення подвійних гетерозисних гібридів інцухт-ліній у кукурудзи, підібраних за високою комбінаційною здатністю.

Висновки. М. М. Кулешов довів, що до завдань екології сільськогосподарських культур належить їх біологічне обґрунтування, а сама галузь є складовою наукового рослинництва, яка вивчає закономірності та взаємодію чинників впливу на рівень урожайності культурних рослин, її стійкість по роках, якість та агротехнічні умови. При цьому враховують властивості й ознаки рослини, метеорологічні та ґрунтові умови вирощування, біотичні фактори (шкідники, хвороби, бур'яни), застосування зрошення й снігозатримання. Поглиблюючи екологічні спостереження за сільськогосподарськими культурами, М. М. Кулешов здійснив їхнє методичне обґрунтування. Під керівництвом ученого створено низку методик: прискореної оцінки екологічних особливостей сортів ранніх ярих зернових; розподіленого вивчення умов проростання польових культур; лабораторно-польових дослідів в екологічних дослідженнях; спостережень за станом насіння в ґрунті від висівання до сходів та ін.

Бібліографічний список

1. *Пилипец Г. В.* Николай Николаевич Кулешов (1890–1968) = [Nikolai Nikolaevich Kuleshov (1890–1968)] / Г. В. Пилипец, Г. Ф. Наумов // Цитология и генетика / АН УССР, Отд-ние общ. биологии, Отд-ние биохимии, биофизики и физиологии. – К., 1968. – Т. 2, № 3. – С. 285–287 : портр.
2. *Академік Микола Миколайович Вавилов і розвиток аграрної науки в Україні* : зб. іст.-наук. нарисів, док., біобібліогр. матеріалів. До 75-річчя створення УААН / УААН, ДНСГБ ; уклад. : М. В. Зубець, В. А. Вергунов, В. М. Самородов, Т. Ф. Дерлеменко ; наук. ред. В. А. Вергунов, В. М. Самородов. – К. : Аграр. наука, 2005. – 581 с., порт. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, док., бібліографії» ; кн. 9).
3. *Історія академії наук Української РСР*. Кн. 2. – К. : Голов. ред. енцикл. АН УРСР, 1967. – С. 312–313: портр. – Бібліогр. : 9 назв.
4. *Кулешов Николай Николаевич* [Электронный ресурс] [источник : Книга памяти Иркутской обл.] // Жертвы политического террора / О-во «Мемориал». – Режим доступа: <http://lists.memo.ru/index11.htm>.

Одержано редколегією 20.02.2017 р.

И.В БАЛЯН, О.М МИКУЛИН, Л.Ц. ЖУКОВСКАЯ

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ Н. Н. КУЛЕШОВА В СИСТЕМЕ ВСЕСОЮЗНОГО ИНСТИТУТА РАСТЕНИЕВОДСТВА

Известный отечественный ученый-растениевод Николай Николаевич Кулешов (1890–1968) обогатил науку в вопросах систематики, экологии, биологии, агротехники кукурузы. Он изучал формирование и развитие семян, разрабатывал методы и принципы оценки и улучшения посевных качеств семян зерновых культур, особенно яровой и озимой пшеницы. Участвовал в организации сети государственной контрольно-семенной службы СССР.

I. BALYAN, O. MIKULIN, L. ZHUKOVSKA

M. KULESHOV'S ACTIVITY IN THE SYSTEM OF THE ALL-UNION INSTITUTE OF PLANTS

The famous Russian scientist-botanist Nikolai Kuleshov (1890–1968) enriched science in matters of taxonomy, ecology, biology, agricultural technicians of corn. He studied the formation and development of seeds, developed the methods and principles for evaluating and improving quality of seeds sown crops, especially spring and winter wheat. He participated in the organization of the network of state control and Seed Service of the USSR.